

Találkozásom a magyar színházi kasztrendszerrel

Nem olvastam utána, hogy lexikálisan hogyan értelmezendő a kasztrendszer, és hol tér el az általam használt értelmezéstől. Jelen írásban a kasztrendszer íratlan törvények halmazát jelenti; olyan törvényeket, melyek nincsenek ugyan megfogalmazva és leírva, de mégis meghatározó erővel hatnak a viselkedésre. A mi esetünkben színészek, rendezők, színházigazgatók, kritikusok egymás közötti, de elsősorban a „külvilággal” tartott kapcsolatuk milyenségét határozzák meg ezek az íratlan törvények. Vagy csak befolyásolják attól függően, hogy ki mennyire veti alá magát, vagy próbálja kivonni magát kényszerítő hatásuk alól. Kívülállóknak nincsenek. Nagyon kis számban vannak azok, akikre ezen törvények már nem tudnak kényszerítő erővel hatni, akikre érvényes „az én vezérem belsőmből vezérel” versor, akik a lelkük mélyével tartják már a kapcsolatot, és a felszíni divathullámzásoknak nincsenek kitéve. A lélek mélye egységet sugall, az alapvető értékek egységét. A felszínen azonban az értékrendszer más. A felszínen vannak nagyok és értékesek, vannak kicsik és értéktelenek, vannak sztárok és statiszták. Felállítható egy értékskála, melynek egyik felén vannak a VALAKIK, a másik felén a senkik. E két pólus hosszú skáláján helyezkedik el mindenki, aki aktívan részt vesz a színházcsinálásban. Itt most nem a műszakra gondolok, mert rájuk nem érvényes mindez, hanem a színészekre, rendezőkre és a nagyrészt közülük választott színházigazgatókra. A színházi kritikusok is nagymértékben éltetői ennek a látásmódnak, ezt a szellemiséget sugallják, támogatják. A felszín és a mély. Maradva a fenti hasonlatnál, ahol a lélek tengerhez hasonlatos, melynek mélye mozdulatlan egységet alkot, a felszíne azonban ki van téve az időjárás szeszélyeinek, ahol még a Csendes-óceán is csak nagyon ritkán „csendes”. De a legnagyobb viharban sem szabad megfélemlkezni arról, hogy a szél, a vihar csak a felszínt borzolja fel, a mélységet nem. A mélyben nem értékesebb az a vízcsepp, amelyik egy hullám csúcsán helyezkedett el valamikor. Ha lelassítjuk a hullámzásról készített filmünket, és állóképbé merevítjük, úgy tűnhet, hogy a hullám csúcsán levő cseppek örök időkre megtalálták helyüket a csúcson, és persze azok is, amelyek a hullám alján vannak. De elég egy mozdulat, és a hullám ismét folytatja kalandos útját, várva a szélcsendre, amikor a tenger, az óceán nyugodttá válik, és a cseppek sokasága összebékül egy végtelen egységben. Amikor a tenger úgy néz ki, mint a Csendes-óceán, amikor a nevét kapta. De térjünk vissza kimerevített állóké-

pünkhöz, ahol bizony egyes cseppek egyes hullámok csúcsán vannak, míg mások az alján, ahogy a színházban, a szakmában, a pályán a színészek. Az természetes, hogy törekvésükben a csúcsra törekednek mindnyájan, oda akarnak eljutni. Mindenki a saját csúcsára a saját körülményei között, a saját adottságaival. Az adottságok, a tehetségek terén azonban nagyok lehetnek az eltérések, ami hosszú távon meghatározza, hogy ki kerül az éppen mozgásba lendülő hullám csúcsára, és ki az aljára. Mint vezérvonal szükséges is, hogy a főszerepeket a legtehetségesebbek kapják meg, mert csak így lehet a legjobb teljesítményt nyújtani a színpadon, a filmvászonon. Ebben a felszíni hullámzásban a tehetség a legértékesebb emberi tulajdonság, minden más eltörpül mellette. Az is természetes, hogy a bemutatók után azok vannak továbbra is reflektorfényben, akik mozgatórugói voltak a munkának. Így kialakul egy értékhierarchia, ahol a tehetség mellett minden más emberi tulajdonság eltörpül, mellékessé válik. A színházon kívüli mindennapi életben is az kap több figyelmet, annak van „aurája”, aki a színpadon jobban teljesít. Kialakul egy mesterséges világ, egy mesterséges viselkedési rendszer, amelynek kényszerítő ereje is van. Elit csoportosulások, színházak, társulatok jönnek létre, melyekhez tartozni rangot jelent, és ugyanakkor megjelennek a „lecsúszottak” is, melyek szégyenfoltként vannak számon tartva a szakmában. Ők azok, akiket a kritika is nagy ívben elkerül, hiszen tudva levő, egy színész, egy társulat számára nem az a legrosszabb, ha rosszat írnak róla, hanem ha figyelembe sem veszik, ha úgy tesznek, mintha nem is létezne. Nincs szándékomban konkrétan megnevezni azokat, akikről írok. Céлом nem a megbélyegzés vagy vállveregetés, hanem a megfigyeléseimnek, de főleg tapasztalataimnak a megfogalmazása. Mint aktív „színházcsináló” ugyan, de a pálya széléről élem a színházat. Távolról érkeztem, Kolozsvárról indultam, és Stockholmban kötöttem ki, ahol most egy Budapesten töltött aktív színházi évad után írom ezeket a sorokat. Azokra a tapasztalatokra szorítkozom, melyekben részem volt, elsősorban az elmúlt színházi évadban. Egy régebbi élménnyel kezdem, egy pozitívval, egy ritkasággal. Ismétlem, senkit és semmilyen színházat, intézményt konkrétan nem nevezek meg, de igyekszem kellő részletességgel leírni a történeteket.

1995-ben elkészült verses videokazettámat eljuttattam egy országszerte ismert vezető színészhez, akit személyesen nem ismertem, de előttem, fölöttem járó rokonléleként tartottam számon. Miután megnézte a kazettámat, egy rendkívül elismerő hangú levelet írt, melyben nyoma sem volt a „vállveregetésnek”. Bevallotta, hogy rendkívüli élményben részesült, és nagyrabecsülését fejezte ki irányomban. Azért egyedi és ritka az ilyen viszonyulás, mert egy minden előítélettől való mentességet bizonyít, ami elképesztően ritka azokban a körökben, ahova Ő is tartozott. Ismerte a szakma minden jelentős színészét, előadóját, és azt is tudta, hogy én nem tartozom közéjük. Ennek ellenére egyenrangú félként üdvözölt. Egy ismeretlen színész odáig sem szokott eljutni hasonló esetben, hogy megnézzék a kazettáját, mert a neve elolvasása után jobb esetben a polcra, rosszabb esetben a szemétkosárba kerül a küldeménye. Ezen most már nem is igen csodálkozhatunk, hiszen a postaládánk nem óhajtott reklámokkal telik meg naponta. Mint jóleső emléket őrzöm a fenti esetet, levelet. Két szemé-

lyes ismerősről írok még, akik szintén közismertek a szakmában. Kolozsváron ismer-tem meg őket több mint húsz évvel ezelőtt. Egyikük, az akkor általam vezetett Zseb-színháznak volt a tagja. Most elismert színikritikus, a *Színház* folyóiratban is gyakran jelennek meg írásai. Sok év után ismét Pesten találkoztunk. Ő az, aki tudja, mi jár együtt a státusával, mit kell megnézni, mit nem, hová illik járni, hová nem, kivel kell, érdemes kapcsolatot tartani, kivel nem annak az íratlan státusnak, rangnak a birtoká-ban, amely úgy véli, hogy neki megvan. Tapintatosan ugyan, de egyértelműen eluta-sította, hogy valamit is megnézzem tőlem. Még mindig „lejjebb” helyezkedem el a ran-goknak listáján, ahova Ő már nem szívesen lép. Azt sem tudhatja igazán, milyen szintűek az előadásaim, hiszen utoljára több mint húsz évvel ezelőtt látott színpadon Kolozsváron. Mikor véletlenül összefutunk egy-egy színház előcsarnokában, szívélye-sen üdvözlök, ezzel is jelezve, semmilyen személyes kifogása nincs ellenem, csak a Szín-házamba ne hívjam, legyen megértő. A másik eset nem hasonlít az elsőre, sőt mond-hatni, hogy annak az ellentéte. A szóban forgó ismerős író, rendező, egyetemi tanár, aki több pesti és vidéki színházban rendezett már, és darabjait folyamatosan játsszák. Mikor annyi év után ismét találkoztunk Pesten, örömmel üdvözölt, és megtudva, hogy Lakásszínházat nyitottam Pesten, kérte, jelezzem, mikor tartok előadást, mert szíve-sen megnéz. El is jött egy tanítványával. Ő az, aki nem néz egyesekre fel, másokra le, szembeszállt a rá is hatni akaró kényszerrel, ami meg akarja szabni, hogyan viszonyul-jon a környezetéhez, kinek hogyan köszönjön, vagy nézzem el a feje fölött, és milyen pózban közlekedjen az utcán. Ő dönti el azt is, hogy mit fog megnézni, és mit nem, ellentétben azokkal, akiket a státusuk diktálta kényszer vezérel. És most következik né-hány olyan eset, mely inkább színházakhoz fűződnek, és nem egyes személyekhez. A múlt évadban kapcsolatba kerültem Pest egyik elit színházával, egy nemrég nyílt kis-terműkben tartandó előadásom kapcsán. Az előadásból végül nem lett semmi. A több hónapig húzódó egyezkedés emlékéért még akkor leírtam, és feltettem az internetes hon-lapjuk vendégkönyvének levelei közé. Itt idézek az írásból: „...A színház kistermében októberben megnéztem egy előadást. Ugyanakkor azt is nyugtáztam, hogy a terem rendkívül alkalmas réteggközönséget vonzó előadásokra, irodalmi estekre, egyszóval olyanokra, melyeket jómagam is tartok. Másnap felhívtam a titkárságot, s elmondtam mi járatban vagyok. Kapcsolták az épp ügyeletes illetékest. Elmondtam, hogy kolozs-vári születésű, Stockholmban élő előadóművész vagyok, 7 kész filmvetítéssel egybekö-tött előadásom van, s kérdeztem, hogy a kisterműkben fogadnak-e vendéjjátékot? A hölgy nem tartotta kizártnak a fellépésem, de természetesen nem dönthetett egy te-lefonbeszélgetés alapján. Mint mondta, az előadásom színvonala dönti majd el az ügyet. Azzal váltunk el, hogy pár nap múlva jelentkezem ismét. Következő telefonom-ra a hölgy közölte, nem lehetséges, hogy a közeljövőben össze tudjon toborozni egy csapatot egy 1 órás bemutatkozó előadás megtekintésére. Attól viszont nem zárkózott (zárkóztak) el, hogy megnézzenek tőlem egy DVD-re rögzített előadást, ha eljuttatom a színházhoz, hiszen annak alapján már tudnak dönteni. A legközelebbi alkalommal az igazgatói portán hagytam a lemezt és 5 másik előadásom színes plakátját, s mellékel-tem a névjegyem a telefonszámommal. Napok, hetek teltek, de senki sem hívott a szín-házról. Úgy gondoltam, az ő lépésük következik, de az örökkévalóságig mégsem akar-

tam várni. Újra telefonáltam, de csak az ügyem iránti közömbösséggel találok. Többekkel beszéltem, de véleményt senki sem tudott mondani, mivel senki nem nézte meg az anyagom. Aztán egy dramaturg mégis szakított rá időt, és belenézett, de nehezményezte, hogy előadó nélküli, csak vetítéses előadást nem szoktak tartani. Ha kaptam volna rá lehetőséget, komplett előadással mutatkozom be, amelyben jómagam is részt veszek, de ez még mindig váratott magára. Se igenlés, se elutasítás, hanem döntésképtelenség vagy inkább teljes közömbösség? (Különb. sem kötelessége a színháznak minden külső közeledésre reagálni, válaszolni, nem ez a dolga.) December vége felé úgy éreztem, ebből ennél nem lesz több, nem fogok telefonhívást, levelet kapni. Akkor legalább a DVD-t és a plakátjaimat kapjam vissza, mielőtt teljesen feledésbe merülnek. Az igazgató úrhoz írt rövid levelemben kértem, hogy juttassák vissza az anyagom. Tíz nap elteltével ismét kénytelen voltam érdeklődni. Egy hűvös hang közölte, hogy postázták már a lemezt és a plakátokat, a posta késlekedik, nem ők. Pár nap múlva valóban kaptam értesítést, hogy küldeményem érkezett. Kibontván a levelet, benne volt a DVD-m és a plakátok összehajtván, megrongálódva a jóval kisebb méretű borítékban. Találtam még egy vonalas füzetből kitépett megsárgult papírlapot pár nehezen olvasható mondattal. Kiderült belőle, hogy a színház nagyon elfoglalt volt az utóbbi időben, most is nagyon el van foglalva, és a jövőben is nagyon elfoglalt lesz. Az aláírásból egy női névre következtettem. Utána elgondolkoztam, mint előtte is többször, hogy miért viselkedik egy élvonalbeli színház ilyen megalázóan valakivel? Arra a következtetésre jutottam, hogy nem valami rosszindulat a mozgatórugója a történeteknek, hanem afféle szakmai közöny a kívülálló munkájával szemben. Ezen levél megírása is közelebb segített a megértéshez, kiírtam magamból a neheztelet. 2005. január 13.”

Akik az elit színházak belső életét ismerik, tudják, hogy pontosan így történt, ahogy leírtam. Sőt, azon lepődnének meg, ha nem így történt volna. Azért nem utasítottak el azonnal, mert nyitottnak szeretnének látszani, nem is előttem, hanem elsősorban önmaguk előtt. Erre azonban képtelenek, különösen akkor, ha egy ilyen „senkivel” hozza őket össze a sors, mint ahogy a nevem csengése után ez kiderült. Ilyenkor még a legelemibb játékszabályokat sem tudja betartani egy ilyen nagy intézmény, mert semmilyen érdeke nem fűződik hozzá, és mert látszólag teljesen közömbös az ügy iránt. Valójában azonban vasmarokkal vezeti őket a státusuk tudata, az egójuk. Képtelenek mást tenni, mint amit az diktál. Természetesen mindezt meg is lehet érteni. De az az atmoszféra, ami mindezt szüli, elsősorban a színháznak nem kedvez. Egy emberként viselkedik ilyenkor mindenki, aki részese a vezetésnek. A titkárnő, a dramaturg, a rendező, az igazgató. Egyedül a portás maradéktalanul kedves, mert neki nem kötnek mindent az orrára. Igaz, ő is megváltozhat, ha konkrét utasítást kap, hogy valakit ne engedjen tovább. Az én ügyem nem jutott el egészen a portásig, mert nagyon kedvesen vette át a plakátjaimat, és biztosított, hogy át fogja adni az igazgató úrnak.

Így válnak azok a láthatatlan törvények, melyek irányítják a viselkedést, nagyon is láthatóvá annak számára, aki bekerül egy ilyen fogaskerékrendszer kerekei közé. Ledarálják, mint ahogy az egyik színház repertoárjában levő Kafka-darab szereplőjét.

És most nézzünk egy másik rövid epizódot. A Lakásszínházamhoz két színház is közel van. Az egyiket az elit színházakhoz lehet sorolni. Színvonalas és egyedi hangvételű előadásai vonzerőt jelentenek a közönség számára. Én is előbb-utóbb megnézek tőlük mindent. A múlt évadban kihoztak egy Pilinszky verseire épült előadást. Nekem is van egy Pilinszky-estem, ezért fokozott érdeklődéssel néztem meg az előadásukat. Élmény volt mások szájából hallani azokat a verseket, melyeket a magam módján én is mondok, értelmezek. Előadás után egy véletlen folytán megismerkedtem a rendezővel. Mikor megtudta, hogy nekem is van egy Pilinszky-estem, hűvös lett és gyorsan faképnél hagyott. Még mielőtt meghívtam volna, megelőzött, és közölte, állandóan a színházban kell lennie, nincs ideje másra. Sok mindent leolvastam az arcáról, többek között azt is, hogy az égvilágon semmi kedve sincs megnézni másnak egy Pilinszky-estjét. Kíváncsiság helyett iszony.

Két státus nélküli fiatal színész a múlt évadban több előadást is megnézett a Lakásszínházban. Egyikük tehetsége és szakmai tudása felér a vezető színházak vezető színészeinek tudásával, tehetségével. Elveszti-e nyitottságát, kíváncsiságát és őszinte közvetlenségét, ha majd bekerül egy rangos színház falai, fogaskerekei közé? Ki tudja? ☒